

Marek Paryż

ORCID 0000-0003-1108-2892

Wstęp

Annie Proulx: „Cokolwiek odkryjesz i zobaczysz, tego, co najlepsze, już nie ma”

W jednym z wywiadów udzielonych po premierze swojej ostatniej powieści zatytułowanej *Drwale* (2016) Annie Proulx wspomina: „Kiedyś w latach osiemdziesiątych albo siedemdziesiątych w Michigan zatrzymałam się na skrzyżowaniu autostrad. Niczego tam nie było oprócz pralni i ogromnego znaku z informacją, że w XIX wieku znajdował się tam «najwspanialszy las białych sosen na świecie». Nie było widać żadnych białych sosen, tylko krzaki”¹. *Drwale* opowiadają o transformacji świata, która jest w istocie jego zabijaniem poprzez eksploatację surowców na niewyobrażalną skalę. Nie jest to dla Proulx nowy temat, chociaż w żadnym jej wcześniejszym dziele nie został potraktowany równie spektakularnie. W zasadzie od początku pisała o środowiskach lub rzeczywistościach będących w pewnej fazie zaniku, najpierw na przykładzie Nowej Anglii, potem Zachodu USA. Pisarka, która dużo podróżowała po Stanach i po całym świecie, miała wiele okazji, żeby zobaczyć przejawy tego procesu w różnych miejscach. Jak wymownie stwierdza w cytowanym wywiadzie: „cokolwiek odkryjesz i zobaczysz, tego, co najlepsze, już nie ma”².

¹ Jennifer Maloney, „The Interview: Annie Proulx”, *The Wall Street Journal Asia* 9.06.2016, s. A9. Wszystkie cytaty z języka angielskiego w przekładzie autora rozdziału.

² Ibidem.

Edna Annie Proulx urodziła się w 1935 roku w Norwich w stanie Connecticut i wychowywała w towarzystwie czterech sióstr³. Francusko brzmiące nazwisko zawdzięcza ojcu, który miał frankokanadyjskie korzenie. Z kolei rodzina ze strony matki przyszłej pisarki związana była z Nową Anglią już od czasów purytańskich, kiedy to protoplaści rodu przybyli do Ameryki z Anglii. Annie Proulx dorastała w różnych miejscach w Nowej Anglii i Karolinie Północnej. Podjęła studia w Colby College w stanie Maine, ale naukę przerwała, kiedy miała 20 lat i wyszła za mąż. Było to pierwsze z jej trzech zakończonych rozwodami małżeństw. Pisarka ma z tych związków czworo dzieci: córkę i trzech synów. W 1969 roku ukończyła pierwszy stopień studiów historycznych na University of Vermont w Burlington, potem poszła na studia magisterskie w tej samej dziedzinie na Sir George William University w Montrealu. Tam też zapisała się na program doktorski, wybierając specjalizację z historii ekonomicznej renesansu. Przez cały okres akademicki w Montrealu Proulx dość regularnie pisywała opowiadania do młodzieżowego magazynu *Seventeen*; jak pisze Karen L. Rood, były to typowe opowiadania dla starszych nastolatków, poruszające tematy „popularności wśród rówieśników, wartości społecznych i samoświadomości”⁴.

W 1975 roku Proulx zamieszkała w wiejskiej okolicy w stanie Vermont i rozpoczęła trwającą ponad dekadę przygodę zawodową z literaturą poradnikową. Współpracowała z wieloma wydawnictwami prasowymi i książkowymi o profilu ogrodniczym, kulinarnym, rekreacyjnym czy turystycznym. Spektrum tematów, o których pisała, było zaiste szerokie, a specjalizowała się między innymi w takich zagadnieniach, jak produkcja jabłecznika, uprawa winogron i budowa ogrodzeń. Przykładowe tytuły książek Proulx z tego okresu to: *Sweet and Hard Cider: Making It, Using It, and Enjoying It* (z Lew Nicholsonem, 1980), *Plan and Make Your Own*

³ Szkic biografii pisarki został przygotowany na podstawie dwóch źródeł: Karen L. Rood, *Understanding Annie Proulx* (Columbia: University of South Carolina Press, 2001), s. 1-15, i Mark Asquith, *Annie Proulx's Brokeback Mountain and Postcards: A Reader's Guide* (London – New York: Continuum, 2009), s. 1-13.

⁴ Rood, *Understanding Annie Proulx*, s. 3.

Fences and Gates, Walkways, Walls and Drives (1983) i *The Fine Art of Salad Gardening* (1985). W 1986 roku otrzymała nagrodę dla autorów piszących o ogrodnictwie – Garden Writers of America Award. Proulx wspomina pisanie poradników bez dumy, ale i bez większego wstydu – jako zwyczajną pracę zarobkową. Rood zauważa, że poradniki, które wyszły spod pióra przyszłej autorki *Kroniki portowej*, wyróżniają się na tle podobnej im twórczości rodzajem narracyjnej swady i bogactwem historycznych detali⁵. Praca badawcza potrzebna do pisania poradników niewątpliwie pomogła Proulx ukształtować wrażliwość na przejawy współzależności czynników historycznych i geograficznych oraz ich wpływu na życie wspólnotowe, która w pełni objawiła się w jej prozie fabularnej.

Debiut literacki Proulx przypadł na rok 1982, kiedy to czasopismo *Esquire* opublikowało jej opowiadanie. Redaktor, z którym wtedy nawiązała współpracę, zamówił u niej następne teksty, a gdy przeniósł się do renomowanego nowojorskiego wydawnictwa Scribners, zaproponował Proulx napisanie zbioru opowiadań. W 1988 roku do księgarni trafił jej tom krótkiej prozy *Pieśni serca i inne opowiadania*; książka została pozytywnie oceniona przez recenzentów, ale nie można powiedzieć, że odbiła się szerokim echem. Wydawca docenił jednak potencjał początkującej pisarki i zaproponował jej kontrakt na powieść. *Pocztówki* ukazały się w 1992 roku. Ta fabuła o losach dwóch pokoleń farmerskiej rodziny z Vermontu, rozpisana w czasie na blisko półwiecze i oscylująca między wschodnimi a zachodnimi rejonami Ameryki, wywołała reakcje niemal jednogłośnie entuzjastyczne. Proulx poszła więc za ciosem i już rok później wydała drugą powieść. *Kronika portowa*, historia nieporadnego Amerykanina, który po serii życiowych tragedii przenosi się z dziećmi na Nową Fundlandię z nadzieją na spokojny początek nowego etapu życia, posłużyła za kanwę cieszącego się wielką popularnością filmu Lasse Hallströma pod tym samym tytułem⁶. Książka przyniosła autorce szereg nagród literackich, w tym Pulitzera i National Book Award.

⁵ Ibidem, s. 5.

⁶ Powieść *The Shipping News* ma dwa polskie przekłady: *Kronika portowa*, przeł. Paweł Kruk (Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 1996; po 2002 roku wydawany pod tytułem *Kroniki portowe*) i *Kroniki portowe*, przeł. Jędrzej

Na kolejną powieść Proulx czytelnicy też nie musieli długo czekać – *Akordeonowe zbrodnie* ukazały się w 1996 roku. Kompozycyjna koncepcja tego dzieła – osiem niezależnych od siebie historii osadzonych w okresach, które rozciągają się na niemal stulecie, połączonych motywem przechodzącego z rąk do rąk akordeonu – zaskoczyła niektórych krytyków, niekoniecznie pozytywnie, ale wszyscy podkreślali wagę poruszonych w powieści problemów. *Akordeonowe zbrodnie* portretują bowiem przedstawicieli różnych mniejszości narodowych i etnicznych, wśród nich Niemców, Meksykanów, Kajunów i Polaków, kładąc akcent na ogromny koszt osobisty, który ludzie będący poza sferą przywilejów ponoszą, dążąc do osiągnięcia choćby namiastki spełnienia amerykańskiego snu. Z *Akordeonowymi zbrodniami* związany był mały skandal, który określił pisarstwo Proulx względem nurtu feministycznego. Otóż powieść uzyskała nominację do nagrody Orange Prize – przyznawanej wyłącznie piszącym kobietom – co jej autorka skwitowała zgoła niewybredną uwagą, że „nienawidzi [...] zbiorów literatury kobiecej”⁷. Nagrody nie dostała. Od tamtej pory wszakże feministki nie szczędziły jej słów krytyki. Ich typowy zarzut był taki, że Proulx zwykle kreuje w swojej prozie męskie punkty widzenia, na co ona wytrwale odpowiadała, iż „w wiejskich społecznościach, w których rozgrywają się jej fabuły, rola kobiet ogranicza się do obowiązków domowych, podczas gdy «mężczyźni są aktywni i robią ciekawe rzeczy»”⁸.

W 1995 roku Proulx przeniosła się do stanu Wyoming. W jego realiach osadziła akcję opowiadań zebranych w trzech tomach: *Close Range: Wyoming Stories* (1999), *Bad Dirt: Wyoming Stories 2* (2004) i *Dobrze jest, jak jest* (2008). W tych krótkich formach prozatorskich opisuje trudne losy mieszkańców tradycyjnych farmerskich społeczności, którzy walczą o ekonomiczne przetrwanie; mimo że zdają sobie sprawę z tego, jak taki stan rzeczy rujnuje ich egzystencję, nie potrafią się przemóc i stworzyć sobie życiowych alternatyw. Najśłynniejszym opowiadaniem

Polak (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2018). Film znany jest u nas pod tym drugim tytułem.

⁷ Cyt. za: Asquith, *Annie Proulx's Brokeback Mountain and Postcards*, s. 9.

⁸ Ibidem.

Proulx z całego cyklu rozgrywającego się w Wyoming jest bez wątpienia *Tajemnica Brokeback Mountain*, z wielkim sukcesem przeniesiona na ekran w 2005 roku przez Anga Lee. W innej części Zachodu, tzw. teksaskim *panhandle*, toczy się akcja *Asa w rękawie* (2002). Ta chyba najmniej udana powieść Proulx wyróżnia się na tle całego jej dorobku prozatorskiego bardziej pozytywnym przesłaniem. Portretując pracownika korporacji, który zamiast skupić się na powierzonym mu tajnym zadaniu, wtapia się w obce sobie do niedawna miejsce, zgłębia jego historię i rozwija osobiste kontakty z ludźmi, Proulx pokazuje, że indywidualne przewartościowania mogą przynieść konkretne, dobre skutki w wymiarze wspólnotowym. Ostatnia powieść Proulx, *Drwale* z 2016 roku, to dzieło najbardziej ambitnie zakrojone; rozciągająca się na trzy stulecia saga o losach dwóch rodzin jest interpretacją współczesnej katastrofy ekologicznej w kategoriach dziejowych jako następstwa kolonizatorskiego sposobu myślenia utrwalonego dzięki brutalnym zasadom kapitalizmu. Powieść została niedawno zekranizowana jako serial dla kanału National Geographic (2020).

Zważywszy na wymowę filozoficzną i egzystencjalną pisarstwa Proulx, należy je zakwalifikować do prozy naturalistycznej, pod względem tematyczno-gatunkowym zaś umieścić w nurcie literatury regionalnej. Analogicznie do klasyki amerykańskiego naturalizmu światy przedstawione w powieściach i opowiadaniach autorki *Pocztówek* ufundowane są na deterministycznych prawach istnienia. Człowiek w prozie Proulx to byt biologiczny, nierzadko albo ograniczony w jakiś sposób przez czynniki fizyczne, albo napędzany przez bodźce, nad którymi nie ma kontroli. Napięcie, niepokój czy też frustracja jednostki rzutują na jej relacje z innymi ludźmi w najbliższym otoczeniu, generując obawy i podejrzenia, tym samym potęgując alienację. Nieustający wewnętrzny konflikt albo kryzys w momentach przesilenia objawia się aktami przemocy. Postacie z prozy Proulx są też wyraźnie uwarunkowane przez środowiska społeczne, w których żyją. Pisarka z reguły portretuje przedstawicieli społecznych nizin, ludzi niemających już sił, by próbować przełamać impas, w którym się znaleźli. Jeden z najczęściej nasuwających się wniosków po lekturze powieści i opowiadań Proulx jest taki, że wielu bohaterów wyrzekło się prawa do walki o swoją godność. Nierzadko problemy i tak już do-

świadczanego przez życie człowieka piętrzą się w zastraszającym tempie – czasem on sam jest temu winien, a czasem obiektywne okoliczności. Ktoś, kto nie ma dostatecznych środków materialnych, w którymś momencie dochodzi do egzystencjalnej równi pochyłej. Jego upadek obejdzie niewielu.

Determinujący wpływ środowiska społecznego na jednostkę jest wynikiem działania dwóch sił o przeciwnych wektorach: trwania tradycyjnych form życia wspólnotowego oraz presji modernizacyjnej, związanej głównie z dynamiką czynników ekonomicznych w makroskali. U Proulx ani tradycja, ani modernizacja nie wywołują skojarzeń pozytywnych. Oba te zjawiska często przejawiają się w jej prozie w sposób groteskowy, przez co pisarka akcentuje ich redukujący wpływ w wymiarze indywidualnym i społecznym. Wspólnoty przywiązane do odziedziczonych norm stają się coraz bardziej zamknięte, co w połączeniu z ich ekonomiczną niewydolnością przynosi efekt mocno degenerujący. Modernizacja działa z kolei w oderwaniu od specyfiki danego środowiska lokalnego, wymuszając na nim zmiany, które powodują zanikanie jego swoistości. Jeśli unikalne miejsce zmienia się w swoją karykaturę – na przykład w jednym z opowiadań z tomu *Close Range* pewien inwestor jako atrakcję stanu Wyoming reklamuje farmę kangurów – to taki stan rzeczy świadczy o istocie procesu, który do niego doprowadził. Rzadko kiedy bohaterowie prozy Proulx postrzegają modernizację jako szansę na poprawę własnego losu, a nawet jeśli nabierają jakichś złudzeń, to rzeczywistość szybko je weryfikuje. Nowoczesność oznacza przede wszystkim mózół dostosowywania się do nowych warunków.

Istotnymi elementami naturalistycznej poetyki utworów Annie Proulx są narracja i styl. Poza rzadkimi wyjątkami opowiadań pisarka kreuje narratorów trzecioosobowych, przypisując im punkty widzenia wybranych postaci. Narracja w trzeciej osobie siłą rzeczy znamionuje większy dystans do świata przedstawionego niż tryb pierwszoosobowy. Nawet gdy Proulx wnika w sposób myślenia postaci, zdecydowanie unika wyraźnej psychologizacji. Przy tym narracja jej utworów ma osobliwe nacechowanie, które niweluje możliwe reakcje empatyczne – jest ironiczna, a momentami dochodzi do granicy sarkazmu. Język Proulx cechuje dobitność. Bywa, że jedno zdanie celnie i zwięźle rekapitułuje

dojmującą sytuację, każąc przejść nad nią do porządku dziennego. Intrygującą cechą stylu autorki *Akordeonowych zbrodni* są konstrukcje symboliczne oparte na metaforach ujętych w formę porównań. Nośnikami sensów w takich metaforach są zestawienia pewnych praw istnienia bytów żywych i nieożywionych, co daje dość unikalny efekt uniezwyklenia, a na poziomie problemowym tekstu kieruje uwagę na różne rodzaje mechaniki ukryte pod powierzchnią bezpośredniego doświadczenia.

Pisarstwo Annie Proulx dobrze ilustruje walory współczesnej amerykańskiej literatury regionalnej. Początki tej tradycji sięgają pierwszej połowy XIX wieku, kiedy to pojawiło się kilku stosunkowo ważnych pisarzy tworzących niejako w opozycji do literackich kręgów miast Wschodniego Wybrzeża. Czas świetności prozy regionalnej przypada na okres od końca wojny secesyjnej do przełomu XX wieku – wtedy wykrystalizowały się konwencje nostalgicznego przedstawiania regionów. W modernizmie tę konwencję poddano krytycznym reinterpretacjom. W połowie ubiegłego stulecia przez dwie, trzy dekady zainteresowanie literaturą regionalną było niewielkie i zaczęło się odradzać – jak wskazuje Jerzy Durczak – w latach 60. Do głównych przedstawicieli nurtu we wczesnej fazie jego odrodzenia krytyk zalicza: Wallace’a Stegnera, Cormaca McCarthy’ego, Larry’ego McMurtry’ego, Wrighta Morrisa i Joan Didion⁹. Durczak pisze: „Przebudzenie literatury regionalnej w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przygotowało grunt dla wielu pisarzy regionalnych młodego pokolenia, którzy prawdziwe uznanie i popularność zdobyli w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych”¹⁰. Właśnie na tej fali wypłynęła Annie Proulx. Twórczość takich autorów jak ona bywa opisywana przez krytyków jako nowy regionalizm, dla zaznaczenia różnicy między współczesnymi pisarzami patrzącymi na regiony bardziej krytycznie czy ambiwalentnie a dawniejszymi przedstawicielami nurtu piszącymi w duchu nostalgicznym. Istotę nowego regionalizmu doskonale uchwycił Alex Hunt, charakteryzując pisarstwo Proulx:

⁹ Jerzy Durczak, „1960–1980: nowy regionalizm”, [w:] *Historia literatury amerykańskiej XX wieku*, tom 2, red. Agnieszka Salska (Kraków: Universitas, 2003), s. 371-376.

¹⁰ Ibidem, s. 376.

We współczesnej literaturze amerykańskiej nie ma prostego powrotu do kolorytu lokalnego, realistycznej fascynacji staroświeckością albo naturalistycznego determinizmu naukowego. Proza Proulx jest naznaczona literackim dziedzictwem modernizmu i postmodernizmu. Jeśli poszczególne miejsca w jej utworach są piękne, a nawet wywołują wrażenie harmonii, to jednocześnie znamionują ciężkie warunki i historyczne zaszłości, są domem dla wspólnot skażonych przemocą i szaleństwem; miejsca mogą jawić się jako realne, a postacie jako obdarzone żywotnością, zarazem jednak są ironicznymi, często hiperrealistycznymi, karykaturami samych siebie. Geografia determinuje kulturę, sama podlegając warunkowaniu przez kulturę. Świadomość złożonych powiązań jest źródłem napięć w utworach Proulx, podobnie jak cały zestaw symptomatycznych przeciwieństw: piękno i brzydota, nacisk na realizm i nierealistyczna estetyka, postmodernistyczny styl i krytyka postmodernizmu¹¹.

Spśród cech pisarstwa Proulx, które łączą się z nowym regionalizmem, należy podkreślić dwie. Pierwsza dotyczy roli krajobrazu, w bardziej tradycyjnej literaturze regionalnej zwykle przedstawianego w kategoriach pastoralnych jako impuls fizycznej i moralnej odnowy. Proulx takie skojarzenia wywraca na nice w stylu zgoła radykalnym. Jak pisze Asquith, u tej autorki krajobraz obchodzi się z ludźmi „brutalnie”, wyzwalać lub uwypuklać ich najgorsze skłonności¹². Drugi kluczowy aspekt nowego regionalizmu w wydaniu Proulx związany jest z jej wrażliwością na przejawy utowarowienia kultury regionalnej, które to zjawisko najbardziej jaskrawe formy przyjmuje na amerykańskim Zachodzie, zmieniającym się w wielu miejscach we własną symulakrę. Analogiczny proces opisała wcześniej na przykładzie Nowej Anglii. Pisarka raczej nie ma złudzeń, że wpływy zewnętrzne, coraz częściej o zasięgu globalnym, i tendencje lokalne mogą stworzyć jakiś rodzaj zdrowej równowagi. Z jednej strony jest presja, z drugiej opór, tym słabszy jednak, że opiera się na relacjach wspólnotowych, definiowanych głównie przez antagonizm i atomizację.

¹¹ Alex Hunt, „Introduction: The Insistence of Geography in the Writing of Annie Proulx”, [w:] *The Geographical Imagination of Annie Proulx: Rethinking Regionalism*, red. Alex Hunt (Lanham: Lexington Books, 2009), s. 1-2.

¹² Asquith, *Annie Proulx's Brokeback Mountain and Postcards*, s. 6.